

Peryferia modernizmu a Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO – przypadek Asmary

Edward Denison

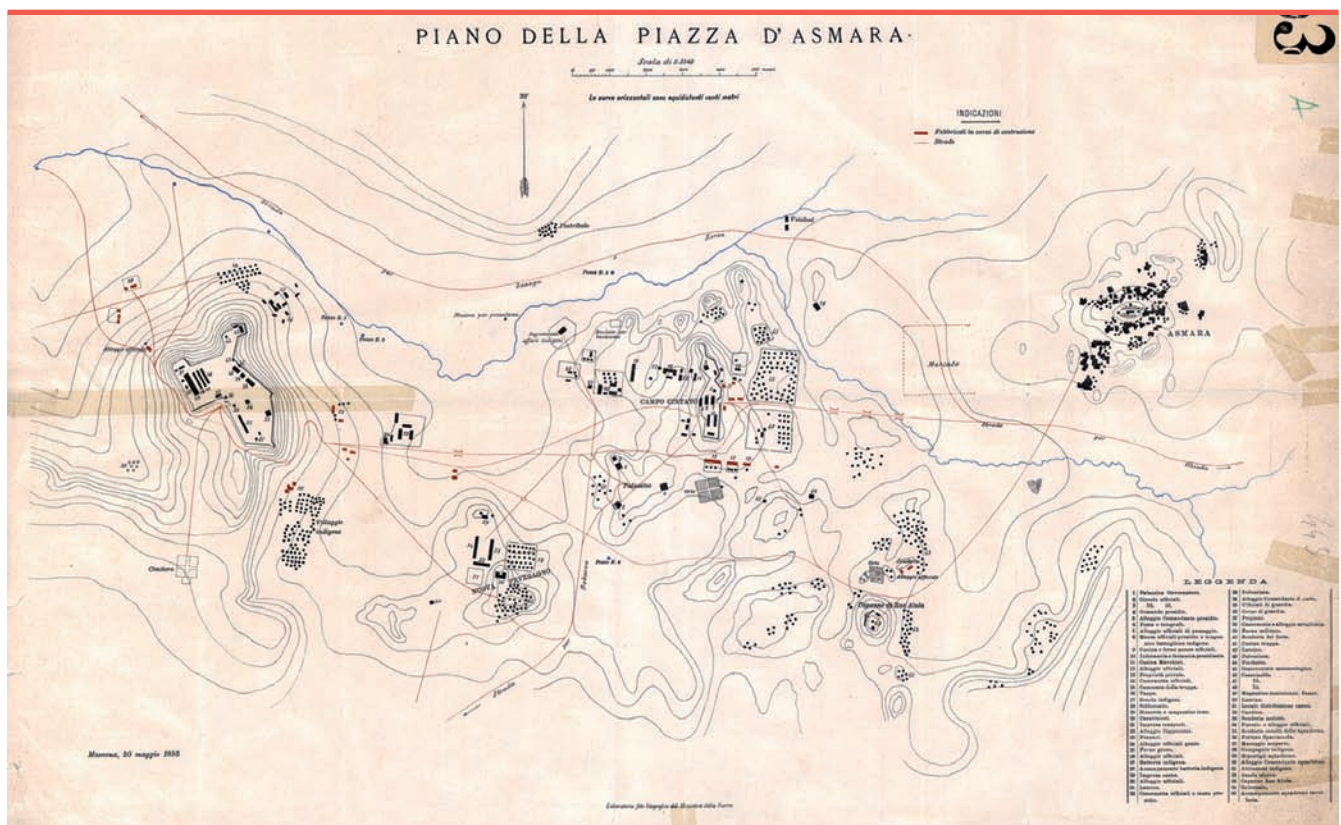
University College London, The Bartlett School of Architecture

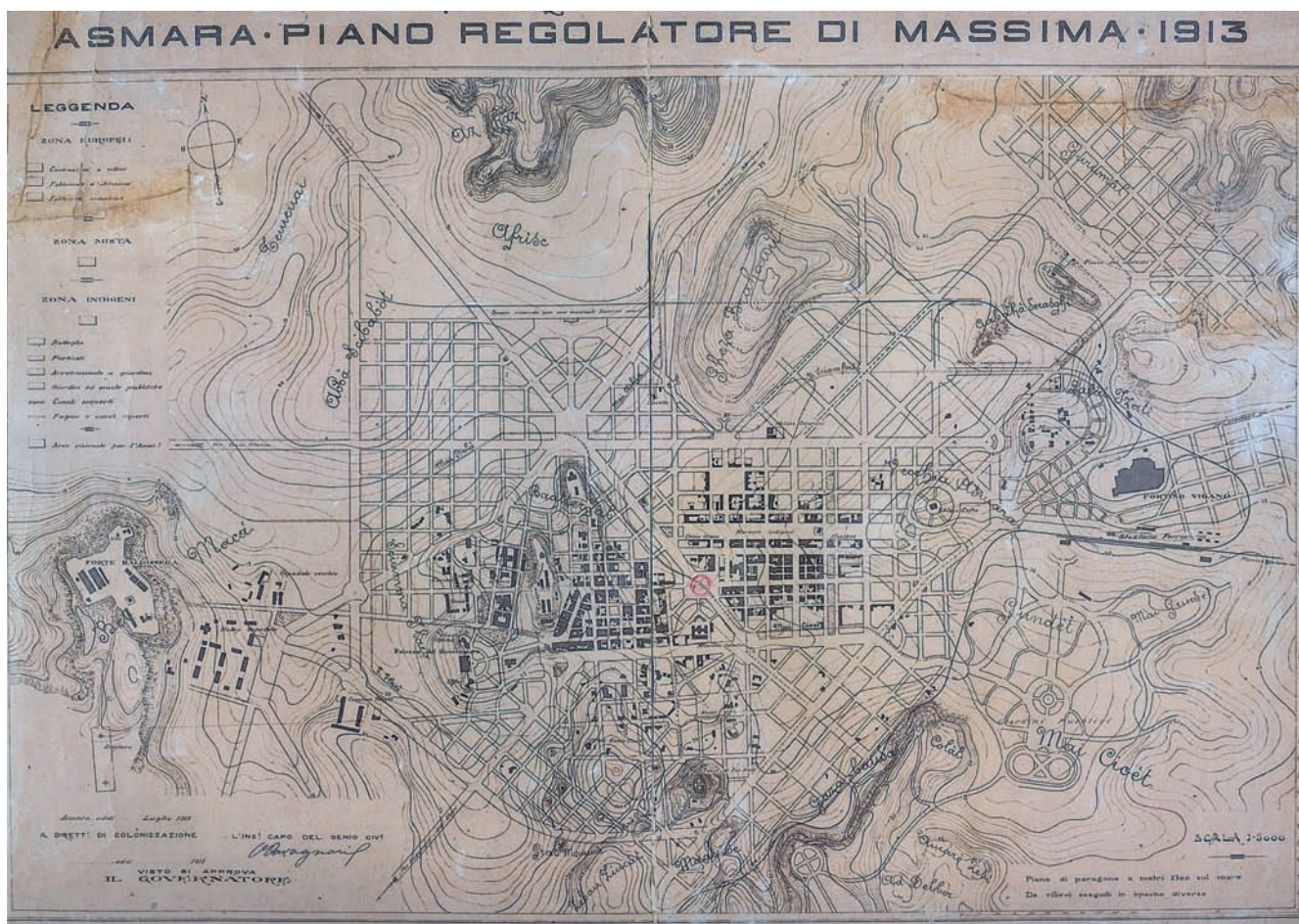
W styczniu 2016 r. Erytrea złożyła swój pierwszy w historii wniosek do UNESCO, o wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa Asmary, modernistycznej stolicy kraju. Wniosek nominacyjny, liczący sobie 1300 stron, stanowił kwintesencję wyników niemal dwudziestu lat wspólnej pracy badawczej specjalistów z różnych dziedzin, zarówno z Erytrei jak i z innych krajów, przy wsparciu wielu krajowych i międzynarodowych agencji rządowych oraz organizacji pozarządowych.

Asmara jest znakomitym przykładem stolicy kolonialnej, będącej świadkiem ogólnoswiatowej przygody z dwudziestowiecznym modernizmem, a następnie doświadczeń postkolonialnych. Historyczny pejzaż miejski na obszarze całego miasta stanowi ucieleśnienie innowacyjnych rozwiązań urbanistycznych

oraz architektury modernistycznej, w połączeniu z typowymi dla tego miejsca warunkami naturalnymi i środowiskiem kulturowym. Proces planowania przestrzennego oparty na modelu zagospodarowania przestrzeni miejskiej, wydzielającym strefy funkcjonalne i rasowe, obrazuje w jaki sposób włoski kolonializm reagował od końca dziewiętnastego wieku na wyzwania nowoczesnej urbanistyki na terenach wyżyny afrykańskiej. Charakter architektoniczny miasta doskonale ilustruje jak przebiegała jego intensywna rozbudowa w latach trzydziestych XX wieku, czyli w okresie, kiedy przedwojenny modernizm upowszechniał się na całym świecie i wchodził w okres artystycznego apogeum. Przeprowadzone badania podają w wątpliwość tradycyjną percepcję, zakorzenioną

1. Jedna z pierwszych map Asmary, przygotowana przez włoskich kartografów przed nieudaną włoską inwazją na Etiopię w 1896 r. Mapa pokazuje topografię płaskowyżu, która później przyczyni się do zdefiniowania nowoczesnego założenia urbanistycznego Asmary (źródło: Denison Edward, Ren Guang Yu, Gebremedhin Naigzy, *Asmara: Africa's Secret Modernist City*, Merrell, London, 2003)

2. Projekt miasta Asmara z 1913 roku autorstwa Odoardo Cavagnariego, w którym połączono układ siatki urbanistycznej z układem radialnym, uwzględniając istniejącą topografię terenu (źródło: Denison Edward, Ren Guang Yu, Gebremedhin Naigzy, *Asmara: Africa's Secret Modernist City*, Merrell, London, 2003)

w normach uniwersalistycznych, otwierając drogę do nowego spojrzenia na dziedzictwo kolonialne i modernizm - spojrzenia wychodzącego poza eurocentryczne postrzeganie świata.

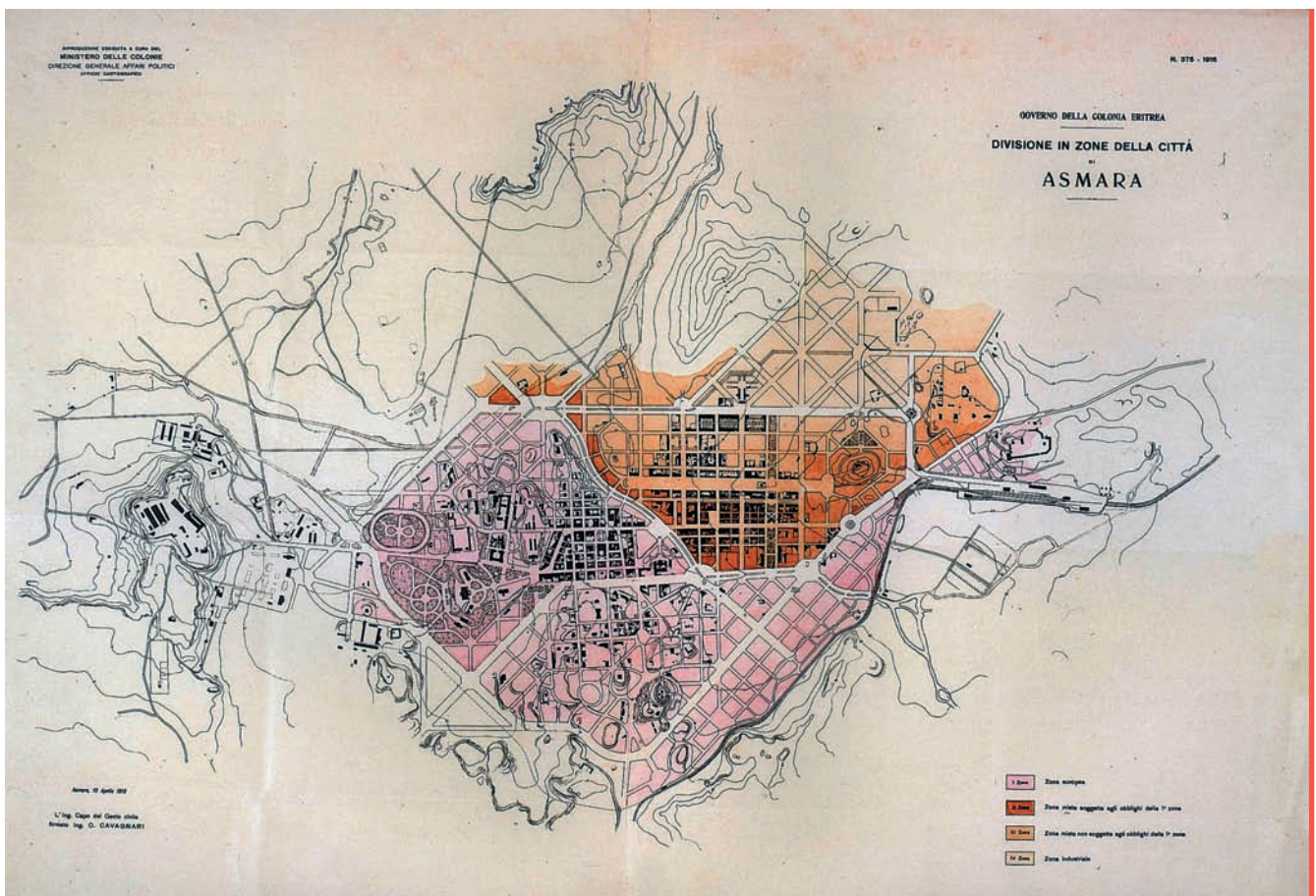
Decyzja Erytrei, aby w Asmarze objąć ochroną zabytki architektoniczne ery wczesnokolonialnej, stanowi radykalnie odmienną postawę wobec dziedzictwa architektonicznego oraz sposobów jego interpretacji i traktowania, w porównaniu z innymi rejonami postkolonialnymi. Nominacja Asmary jest jednocześnie w skali lokalnej szansą na promowanie stabilizacji i dobrobytu gospodarczego, a w skali globalnej jest zachętą do refleksji nad stosunkami kulturowymi, dziedzictwem i historią architektury, a tym samym do przesunięcia środka ciężkości historii modernizmu światowego poza tradycyjnie postrzegane centra. Badaniom przyświecały trzy główne cele: podjęcie niezbędnych działań w celu zorganizowania ochrony substancji zabytkowej w Asmarze, uzyskanie dla miasta wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz przyczynienie się do zwiększenia niedostatecznej, do tej pory, reprezentacji miast afrykańskich i modernistycznych na tej liście.

Krótki opis nominowanego obiektu

Asmara została założona w miejscu, w którym od wieków istniało skupisko czterech antycznych osiedli o nazwie „Arbate Asmara” (il. 1). Asmara była regionalnym ośrodkiem władzy lokalnych przywódców plemiennych na długo przed rokiem 1889, kiedy to

na wyżynach pojawili się Włosi, którzy wcześniej, w roku 1885 założyli bazę, a zarazem stolicę swego załążkowego imperium, w porcie Massawa nad Morzem Czerwonym. W roku 1900 Włosi przenieśli stolicę swojej kolonii z Massawy do Asmary, wymuszając przeniesienie Arbate Asmara na północny wschód, w stronę skarpy, aby zrobić miejsce pod planowane nowoczesne centrum miejskie. Położony na wysokości 2 300 m nad poziomem morza płaskowyż, na którym znajduje się Asmara, jest idealnym miejscem dla lokowania osiedli ludzkich. Względnie żyzna gleba, wystarczające opady deszczu i płaski teren, odpowiedni do uprawy roli, przez setki lat pozwalały wyżywić znaczną liczbę ludności. Kiedyś, cały region porastały gęste lasy, bogate w faunę i florę, stanowiące dogodny schronienie. Umiarkowany klimat stwarzał przyjemne warunki życia – szczególnie korzystne dla Europejczyków, w porównaniu z suchymi nizinami Erytrei – a także stały dostęp do zasobów wody. Przeniesienie przez Włochów nowej stolicy z wybrzeża na wyżyny, sygnalizowało centralizację władzy, trwale zmieniając społeczną, polityczną i gospodarczą tkankę regionu i wpływając na kierunki jego rozwoju.

Inwazja na Etiopię, rozpoczęta przez Włochy w roku 1935, była katalizatorem gwałtownego i wszechstronnego rozwoju Asmary, trwającego od końca lat trzydziestych, aż do roku 1941, kiedy Włosi zostali pokonani przez siły Aliantów w ramach działań wojennych II wojny światowej. Jednocześnie wprowadzenie modernistycznej architektury i urbanistyki

3. Projekt miasta Asmara z 1916 roku autorstwa Odoardo Cavagnari, ukazujący zmiany w stosunku do wcześniejszej wersji z 1913 r. oraz wprowadzenie stref zabudowy i stref segregacji rasowej (źródło: Denison Edward, Ren Guang Yu, Gebremedhin Naigzy, *Asmara: Africa's Secret Modernist City*, Merrell, London, 2003)

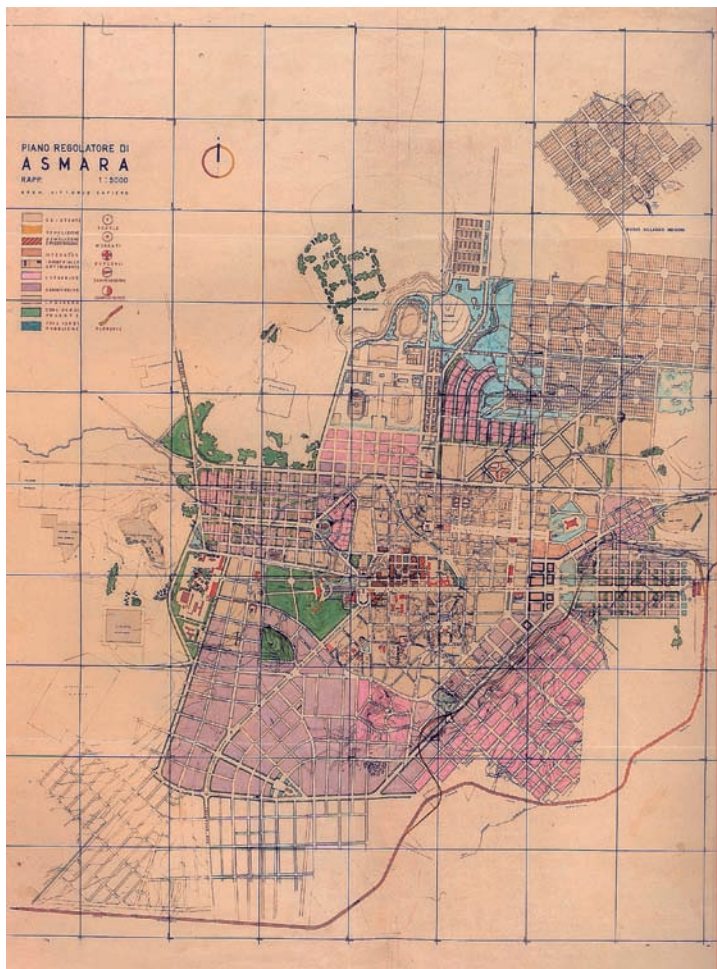
w tym krótkim, ale jakże doniosłym okresie, doprowadziło od pełnej realizacji spójnego założenia urbanistycznego i zdefiniowało jego przestrzenny charakter. Architektura Asmary, z zagęszczeniem wybitnych budowli, odzwierciedla innowacyjne podejście do wyzwań modernistycznych wymagań urbanistycznych w warunkach afrykańskiej wyżyny, które zachowało spójność i autentyczność przez cały długotrwały okres walki narodowyzwoleniczej, z udziałem potęg europejskich i afrykańskich.

Utworzenie kompletnego krajobrazu miejskiego, powstałego poprzez wczesne zastosowanie, nieustanne dostosowywanie i rozwój nowoczesnej teorii urbanistycznej w kontekście afrykańskim, w tak istotnym momencie w historii ludzkości – między dwoma wojnami światowymi – jest jedną z unikatowych cech Asmary. Równoległy rozwój modernistycznej architektury w Asmarze w tym samym okresie, kiedy międzynarodowy modernizm wciąż przechodził wczesną fazę rozwojową, jest czynnikiem definiującym charakter tego miasta. Szczególną uwagę zwraca realizacja modernistycznych - a może bardziej precyzyjnie - racjonalistycznych form i stylów architektonicznych w latach 1935-41, co stanowi wybitną wartość uniwersalną, zarówno kulturową, jak i artystyczną. Do roku 1941 Asmara stała się najnowocześniejszym miastem w Afryce, z największym na świecie zagęszczeniem budowli racjonalistycznych. Dzisiejsza Asmara jest bez wątpienia nie tylko miastem, w którym dobrze się żyje, gdzie udane plany urbanistyczne zostały skutecznie zrealizowane, ale też miejscem gdzie ze względu na

architekturę, formę urbanistyczną i przestrzeń publiczną wyraziście odzwierciedla się zetknięcie całego kraju z szeroko rozumianym modernizmem, począwszy od ideologii politycznej, aż do eksperymentów artystycznych. Nominacja Asmary do wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa skupia się na trzech głównych elementach: ewoluujący plan urbanistyczny, modernistyczna architektura i afrykański kontekst.

Innowacyjny proces planowania urbanistycznego

Innowacyjne plany zagospodarowania przestrzennego Asmary zostały wytyczone na początku dwudziestego wieku, w tym samym okresie, kiedy pojawił się zawód urbanisty w nowoczesnym rozumieniu. W ciągu jednej dekady opublikowano szereg doniosłych dzieł, które położyły podwaliny nowego zawodu i pomogły zdefiniować formę i funkcję wielu nowoczesnych miast na resztę dwudziestego wieku. Konsekwencją tak intensywnego zainteresowania planowaniem nowoczesnych miast i aglomeracji miejskich, ucieleśnionego realizacjami na całym świecie, była ponowna interpretacja procesu urbanistycznego, polegająca na odchodzeniu od przesadnie biurokratyzowanego, technicznego planowania, w stronę traktowania urbanistyki jako wyzwalającej, życiodajnej formy artystycznej. Podstawowym elementem nowej wizji tworzenia miast na początku dwudziestego wieku był koncentryczny układ ulic, który zastąpił tradycyjną siatkę i stał się podstawowym językiem urbanistów europejskich i amerykańskich, oferując funkcjonalność

4. Projekt miasta Asmara z 1938 roku autorstwa Vittoria Cafiero, ukazujący znaczne rozszerzenie zabudowy w stosunku do pierwotnego planu z roku 1913, mające pomieścić ludność miasta, rosnącą gwałtownie po zwycięskiej inwazji na Etiopię w roku 1935 (źródło: Denison Edward, Ren Guang Yu, Gebremedhin Naigzy, *Asmara: Africa's Secret Modernist City*, Merrell, London, 2003)

i możliwość tworzenia malowniczych widoków, spektakularnych panoram, obszernych placów zgromadzeń, plastycznych przestrzeni i monumentalnych budowli. Koncentrycznie zaplanowane miasto stanowiło bogate i żyzne podłoże dla architektury, a jednocześnie miało funkcjonalny charakter. W takim układzie ulic, ruch drogowy mógł być szybszy i bardziej sprawny, niż w tradycyjnej siatce. Urbanisci tworzący Asmarę rozumieli korzyści wynikające z nowoczesnego planowania, przyjmując jego główne zasady, łącząc je z elementami tradycyjnej siatki ulic i dostosowując je do miejscowych warunków topograficznych. Przyjęli także nowoczesną teorię podziału na strefy zagospodarowania, która była istotnym elementem ówczesnego ruchu miast ogrodów (*Garden Cities Movement*).

Pofałdowana topografia terenu w Asmarze, której kształt nadają grupy bazaltowych formacji wulkanicznych, przecinających Równinę Asmary, nie sprzyjała zastosowaniu rygorystycznej siatki urbanistycznej (por. il. 1). Lokalne warunki fizyczne i kulturowe, a także najnowsze światowe koncepcje urbanistyczne, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne, wywarły wpływ na charakterystykę przestrzenną tkanki miejskiej Asmary. W tym jedynym w swoim rodzaju kontekście afrykańskim, połączenie miejscowych warunków naturalnych i kulturowych z nowoczesną urbanistyką

doprowadziło do powstania pierwszego modernistycznego miasta na kontynencie. Te szczególne warunki zauważył już włoski podróżnik Renato Paoli, podczas swojego pobytu w Asmarze w 1908 roku, który pisał: „Mówię „płaszczyzna” miasta, ale w rzeczywistości nic tu nie jest płaskie. Drobne pofałdowania terenu, niewielkie wzgórza, pagórki, nierówności, zagłębienia i dolinki nadają budynkom i ulicom wybitnie malowniczy charakter, przez co żadne nie jest do drugiego podobne, a wiele jest tam wybornych stanowisk dla dogodnego wyeksponowania budowli publicznych. Krótko mówiąc, kształt tego terenu byłby torturą dla budowniczego z Turynu, koszmarem dla inżyniera z Ameryki, ale za to byłby spełnieniem marzeń architekta o duszy prawdziwie artystycznej, miłośnika malowniczości, przeciwnika uniformizmu.”¹

Wczesny rozwój Asmary stanowi wyjątkowe świadectwo cech charakterystycznych dla urbanistyki u progu dwudziestego wieku w konkretnym, afrykańskim kontekście. Doskonale zorganizowany, innowacyjny plan miasta, który naszkicował Dyrektor Biura Budownictwa Lądowego, Odoardo Cavagnari w roku 1913 (il. 2), później dopracowany w roku 1916 (il. 3), był czymś więcej niż hybrydowym połączeniem siatki i układu koncentrycznego, ale dzięki lokalizacji na wyżynie afrykańskiej, stał się wzorcem odmiennego podejścia, które zakładało włączenie elementów krajobrazowych i było bardziej podobne do wizji, którą nakreślił w 1889 roku Camillo Sitte, autor pozycji *Der Städtebau nach Seine künstlerischen Grundsätzen (Budowa miast według zasad artystycznych)*. Sitte postrzegał projektowanie jako sztukę i krytykował geometryzację przestrzeni, narzucaną krajowym i regionalnym stolicom przez cały dziewiętnasty wiek (np. Paryż Hausmanna (1853); La Plata (1882) w Argentynie; Dalian (1900) w okupowanych przez Rosję Chinach; Belo Horizonte (1897) w Brazylii; Waszyngton, D. C. (1902); oraz Chicago Barnhama (1911)).

Projekt miasta Asmara dokumentuje rozciągnięty w czasie proces planowania, trwający przez cały początek dwudziestego wieku, stanowiąc świadectwo wczesnego spotkania miasta z modernizmem i wyraz procesu wymiany humanistycznych wartości jaki miał miejsce na tym wczesnym etapie kształtowania się miasta. Ukazuje on świadomą próbę realizacji nowoczesnej urbanistyki w typowo afrykańskim kontekście, skutkującą powstaniem kombinacji siatki i obwodowych, radialnych ulic, która uwzględniła warunki topograficzne i kulturowe oraz została pomyślana jako doskonała scena dla prezentacji rozmaitych form i typów rozwiązań architektonicznych. Nurt sezonowej rzeki Mai Bela River wyznacza meandrami przekątny szlak przez centralną siatkę rynku i wraz z wyniosłym pagórkiem, na którym kiedyś było Campo Cintato, a wcześniej obozował przywódca Rasi Alula, stały się głównymi elementami kształtującymi otaczający je krajobraz urbanistyczny, wpływając na jego potencjał miejski i widokowy.

Projekt odzwierciedla również wzajemną zależność grup etnicznych i religijnych oraz segregację rasową, charakterystyczne dla modernistycznych re-

1. Paoli Renato, *Nella colonia Eritrea*, Fratelli Treves, Mediolan, 1908, s. 55.

5. Futurystyczna forma samolotu: stacja obsługi Fiat Tagliero, zaprojektowana przez Giuseppe Pettazziego i zrealizowana w 1938 r. (fot. Edward Denison, 2015)

alizacji kolonialnych. Na koniec, plan miasta Asmary stanowi wczesną demonstrację modernistycznej teorii podziału na strefy zagospodarowania oraz umiejscowienia nowoczesnej produkcji przemysłowej w kontekście miejskim. Strefa przemysłowa w północno-wschodniej części miasta została wyraźnie zaznaczona przez duże działki, utworzone przez ukośny układ ulic oraz połączenie kolejowe Asmary z wybrzeżem. Pojawienie się w Asmarze połączenia kolejowego pod koniec 1911 r., wybitnie przyspieszyło spotkanie Erytrei z modernizmem.

Po włoskiej inwazji na Etiopię w 1935 r., Asmara weszła w fazę szybkiej, gwałtownej ekspansji, co wymagało sporządzenia nowego projektu urbanistycznego. Projekt stał się przedmiotem kontrowersyjnego konkursu, którego zwycięzcą w 1938 r. został ostatecznie Vittorio Cafiero (il. 4). W efekcie, Asmara stała się pierwszym miastem, w całości zaprojektowanym i zrealizowanym w dwudziestym wieku przez Włochów, tworząc precedens dla najśłynniejszych przykładów modernistycznej urbanistyki we Włoszech, takich jak miasta zbudowane na osuszonych Błotach Pontyjskich na wybrzeżach regionu Lacjum (m. in. Latina, Pontinia i Sabaudia), a także miasta zbudowane we włoskich koloniach, takie jak Trypolis (Libia), Mogadiszu (Somalia), Addis Abeba i Gonder (Etiopia).

Hybrydowy projekt Asmary spełniał konieczne wymagania funkcjonalne i urbanistyczne nowoczesnej stolicy, a dzięki połączeniu funkcji miejskiej i krajo-brazowej, stanowił udaną próbę stworzenia miejsca o wyjątkowej urodzie, które przetrwało dekady, mimo radykalnych zmian reżimów politycznych i warunków społecznych. Monumentalne bulwary, obszerne przestrzenie publiczne, skuteczne rozwiązania komunika-

cyjne i podział na strefy miały drugorzędne znaczenie w stosunku do dominującego wrażenia ludzkiej skali, uzyskanego przez połączenie malowniczości, siatki ulic i elementów koncentrycznych. Te podstawowe elementy nie tylko zostały w całości zachowane i posłużyły jako ośrodek dalszej rozbudowy, ale stały się też nieodłączną częścią atrybutów materialnych i niematerialnych, dzięki którym Asmara cieszy się tak wielkim uznaniem w kraju i za granicą.

Architektura modernistyczna

Budowle modernistyczne w Asmarze tworzą najbardziej kompletną kolekcję tego typu na świecie. Jako spójny zespół urbanistyczny Asmara stanowi wyjątkowe świadectwo kształtowania się jednego z wyróżniających się nurtów modernizmu, jakim jest racjonalizm. Setki budynków, zaprojektowanych i wybudowanych w latach 1935-41, posiadają cechy typowe dla racjonalizmu, który pojawił się we Włoszech, kiedy Giuseppe Terragni zaprojektował apartamenty Novocomum w Como (1927-29), a swoje apogeum osiągnął w roku 1936, z chwilą ukończenia budynku Casa del Fascio, również projektu Terragniego, również w Como. Architektura racjonalistyczna otworzyła się na nowy wiek maszyn i bezkompromisowo promowała estetyczną czystość i geometryczną prostotę w tworzonych formach, kubaturach i bryłach. Cechą wyróżniającą racjonalistycznej architektury w Asmarze jest obfitość brył geometrycznych, form asymetrycznych i abstrakcyjnych oraz brak ornamentyki w projektach kin, sklepów, banków, budowli religijnych, publicznych urzędów i prywatnych biur, obiektów przemysłowych i domów mieszkalnych.

W Europie modernizm w architekturze wyrażał

6. Różnorodność kulturowa ludności Asmary znalazła swoje odzwierciedlenie w różnorodności form architektonicznych budynków kultu religijnego. Na fotografii widać utrzymane w lokalnym stylu ludowym stożkowe dachy prawosławnej Katedry św. Marii, między nimi minaret Wielkiego Meczetu i dzwonnica katedry katolickiej (fot. Edward Denison, 2002)

się stosowaniem nowych materiałów, takich jak szkło i beton, ale w Erytrei, gdzie te materiały były relatywnie drogie, wiele budynków modernistycznych powstało z miejscowych materiałów, użytych tak, aby wyglądały nowoczesnie. Wprawdzie beton zbrojony był dostępny i często stosowany, jednak wiele budynków w Asmarze wykorzystywało w dużych ilościach miejscowy bazalt, zaprawiony tynkiem wapiennym, aby uzyskać wygląd betonu. W ten sposób powstawały nowoczesne, geometryczne formy, godne nowego wieku maszyn, choć zbudowane z tradycyjnych materiałów.

Dominacja rozwiązań racjonalistycznych to nie jedyna unikatowa wartość architektoniczna Asmary. W mieście występują także inne formy modernizmu, takie jak futurizm (il. 5) czy wczesno modernistyczne Novocento (secesja); obecne są tu również style neo-tradycjonalistyczne nawiązujące do klasycyzmu, romanizmu lombardzkiego, renesansu, a nawet do gotyku. Jako całość, pejzaż architektoniczny Asmary jest zatem bogaty i dobrze odzwierciedla zachodzącą w architekturze na początku dwudziestego wieku transformację, polegającą na przejściu od tradycji do modernizmu.

Eklektyzm architektoniczny, który definiował początek dwudziestego wieku, zakończyła radykalnie włoska inwazja na Etiopię w roku 1935, zwiastując ekstremalne zderzenie z modernizmem, które zakończyło się z chwilą pokonania Włoch przez Aliantów w roku 1941. Wielka liczba modernistycznych budowli zaprojektowanych i zrealizowanych w Asmarze w latach 1935-41, stworzyła wyjątkowy przykład miasta, ilustrujący nie tylko istotny etap w rozwoju architek-

tury i urbanistyki, ale także etap w historii ludzkości. Asmara była wyjątkową w afrykańskim kontekście sceną, na której modernistyczne koncepcje architektoniczne i urbanistyczne z Europy mogły zaistnieć i doczekać się realizacji. Paradoksalnie w kraju macierzystym tych przemian, we Włoszech u progu II wojny światowej, uwagę i środki przenoszono z konstrukcji na destrukcję – obu wszechobecnych towarzyszy modernizmu.

Dziedzictwo architektoniczne Asmary było ukryte przed światem przez kolejne wydarzenia, które ani nie wzmocniły, ani nie osłabiły spójności materialnej miasta, ale dodały wiele do jego dziedzictwa niematerialnego i doprowadziły do publikacji pierwszej książki o światowym zasięgu, która wymieniła jej nazwę. Była to powieść pod angielskim tytułem *To Asmara (Do Asmary)*, której autor, Thomas Kenneally napisał też „Arkę Schindlera”, na podstawie której Steven Spielberg nakręcił film „Lista Schindlera”.

Kontekst afrykański

Niezależnie od swoich materialnych atrybutów, a więc innowacyjnego projektu urbanistycznego i modernistycznej architektury, Asmara jest wybitnym przykładem przenikania się wpływów kulturowych, wynikających ze spotkania modernizmu z Afryką. Środowisko zurbanizowane ucieleśnia ekspresję tu-bylczej, lokalnej tożsamości kulturowej, poprzez jej interakcję z następującymi po sobie przez całe dziesięciolecie zagranicznymi siłami kolonizacyjnymi. Kulminacją tych procesów było powszechne dążenie do uzyskania narodowej tożsamości, zakończone ostatecznym powodzeniem.

7. Szczególna forma architektoniczna prawosławnej Katedry św. Marii (1939), łączącej włoski racjonalizm architektoniczny u szczytu faszyzmu z lokalnymi odniesieniami afrykańskimi, stanowi przykład wyjątkowego kontekstu afrykańskiego, w jakim zrealizowano większość obiektów modernistycznych w Asmarze (fot. Edward Denison, 2016)

Historyczny krajobraz miejski Asmary nie tylko ukazuje kluczowe etapy rozwoju modernizmu i jego główne cechy (zderzenie z siłami kolonialnymi, gwałtowny rozwój technologiczny i urbanistyczny, rozwój transportu i komunikacji, wzrost świadomości kulturowej i politycznej oraz konflikt z tożsamością narodową), ale też stanowi zapis wysoce kreatywnej, wręcz eksperymentalnej architektury, wywodzącej się z elementów lokalnej tradycji. Krótko mówiąc, Asmara może być postrzegana, jako zespół urbanistyczny i krajobraz kulturowy, zdefiniowany przez szeroki zakres doświadczeń ludzkich, które określiły charakter wieku dwudziestego i znalazły zwieńczenie w mieście, które stało się stolicą kraju po uzyskaniu niepodległości w roku 1991. Jako polityczne i duchowe centrum erytrejskiej tożsamości narodowej, Asmara przyczyniła się do zdefiniowania narodu w tym samym stopniu, w jakim naród zdefiniował Asmarę.

Cechy topograficzne, takie jak skarpy, formacje bazaltowe, rzeka Mai Bela i pagórki rozsiane po całym płaskowyżu, pomogły zdefiniować przestrzenny charakter Asmary, a lokalizacja i otoczenie miasta sprzyjały intensywnej wymianie wpływów kulturowych w całym regionie i wytworzeniu narodowej tożsamości. Dawna „Strefa Mieszana” wokół rynku była siedzibą tubylczych społeczności prawosławnych i muzułmańskich, skupionych odpowiednio wokół kościoła Św. Marii oraz stojącego nieopodal Wielkiego Meczetu (il. 6). Znajdowała się tam też misja katolicka, szwedzka misja protestancka, grecki kościół prawosławny i synagoga założona przez Żydów wydalonych z Adenu, z Turcji i z całego regionu arabskiego.

W 1941 r. ludność Asmary liczyła około 100 000 i była niemal równo w połowie erytrejska i włoska, chociaż były też znaczne społeczności Jemeńczyków, Greków, Hindusów, Żydów, Ormian, Sudańczyków, innych Arabów oraz osoby, a także grupy wywodzące się z innych narodów i ras. Mająca miejsce wzajemna wymiana wartości religijnych i kulturowych wywarła

wyraźny wpływ na architekturę i urbanistykę – islamskie style z wybrzeża, a nawet tradycyjne style z wyżyn były przejmowane i asymilowane przez włoskich architektów, inżynierów i urbanistów w projektach budynków i przestrzeni publicznych. Najwybitniejszym przykładem asymilowania afrykańskich wyżynnych tradycji budowlanych do dominującego języka modernizmu lat trzydziestych dwudziestego wieku jest katedra prawosławna pod wezwaniem Św. Marii, zbudowana w roku 1938 (il. 7).

Nowoczesna urbanistyka i architektura Asmary są cenione za ich walory twórcze, ale mniej się mówi o budowie, którą realizowali erytrejscy robotnicy, którzy kopali rowy pod rury wodociągowe i kanalizacyjne, instalowali kable telegraficzne, linie przesyłowe i podstacje mocy, kładli tory kolejowe, wydobywali bazalt na budynki i granit na nawierzchnie ulic, mieszcili cement, kładli cegły i tynki, malowali ściany, a wszystko to za symboliczne wynagrodzenie (il. 8). Młodzi Erytrejczycy byli też zaciągani do włoskiej armii jako *askarysi*, walcząc w kampaniach kolonialnych w Libii, Somalii i Etiopii. Erytrejskie kobiety świadczyły u większości włoskich rodzin usługi w domach. Niektóre rodziny zatrudniały wiele służących do codziennych prac domowych. Prawa rasowe, wprowadzone w roku 1938, oznaczały że Erytrejczykom nie wolno było swobodnie poruszać się po mieście, wchodzić do centrum, ani przechodzić przez nie. Te ograniczenia zostały zniesione, kiedy Alianckie siły pokonały Włochy w 1941 roku – było to pierwsze ważne zwycięstwo Aliantów w II wojnie światowej. Przez całą następną dekadę, w okresie Brytyjskiego Protektoratu Zamorskiego, Erytrejczycy mieli po raz pierwszy dostęp do szkolnictwa średniego, służb państwowych, systemu prawnego i wolnej prasy, co zwiastowało narodziny aktywności politycznej w Erytrei. Dla Erytrejczyków Asmara zawsze była centrum życia kulturalnego i politycznego oraz ośrodkiem tworzenia się tożsamości narodowej, z czym nieodłącznie wiązało się pragnie-

8. Chociaż nowoczesną infrastrukturę i budowę Asmary zaprojektowali Włosi, musieli oni polegać na zasobach ludzkich i fachowości miejscowej, erytrejskiej siły roboczej (źródło: Denison Edward, Ren Guang Yu, Gebremedhin Naigzy, *Asmara: Africa's Secret Modernist City*, Merrell, London, 2003)

nie posiadania stolicy. W okresie walki narodowyzwoleńczej, Asmara stała się twierdzą okupacyjnych wojsk etiopskich, wspieranych początkowo przez Stany Zjednoczone, a po przewrocie marksistowskim w 1974 r., przez Związek Radziecki.

Dla przebywających na uchodźctwie Erytrejczyków, ukochana Asmara stała się obiektem tęsknoty, wyrażanej w pieśniach i poezji, a także witalnym źródłem ekspresji kulturalnej, inspirując w tym samym czasie postacie o sławie międzynarodowej, jak wspomniany powyżej Thomas Keneally. Artyści, malarze, rzeźbiarze i pisarze wykorzystywali swoje talenty, wychwalając jej piękno i płacząc nad jej losem. „Jak ma się najukochańsza? Jak ma się kolebka rodziny? Czy piękna jej nie skalali? Tęsknię za Asmarą, żrenicą oka mego” mówią słowa jednej z typowych piosenek.

Przez ponad stulecie Erytrea przetrwała lata działań wojennych, które skutecznie odizolowały ją od reszty świata. Destrukcyjne siły polityczne, niestabilność i wojna, tak często niszczące miasta, litościwie uchroniły Asmarę od późniejszej, źle planowanej rozbudowy i pozostawiły w stanie nietkniętym jej tradycje kulturowe oraz dziedzictwo materialne. Jako stolica kraju, który stosunkowo niedawno zdobył niepodległość, Asmara stała się duchowym domem Erytrejczyków z całego świata.

Podsumowanie

Architektura dwudziestego wieku została zdominowana przez modernizm – jego rozwój, jego globalny zasięg, jego konceptualne i materialne apogeum, na koniec jego upadek lub odnowienie. Modernizm był centralnym aspektem europejskiego kolonializmu.

Nowoczesność, często przedstawiana pod łagodnymi nazwami postępu lub modernizacji, stała się uzasadnieniem procesów eksploatacji, które napędzały kolonializm i uzyskała materialną manifestację w postaci środowiska zurbanizowanego. Ówczesne teorie modernizacji stawiały ją na równi z narzucaniem kultury Zachodu i zakładały wizję świata coraz bardziej ujednoliconego i zglobalizowanego, zbudowanego na szeroko pojętych wartościach zachodnich. W konsekwencji, modernistyczna historiografia i zapis niezliczonych spotkań z modernizmem na całym świecie, zostały ukształtowane w perspektywie zachodniocentrycznej, powiększając rolę zachodnich idei i typów architektonicznych, kosztem doświadczeń „niezachodnich”.

Takie stronnicze interpretacje wydarzeń historycznych postrzega się obecnie coraz częściej, jako niezgodne z globalnymi doświadczeniami i wyzwaniem. Mają one też negatywny wpływ na nasz odbiór i rozumienie środowisk urbanistycznych na całym świecie. Problem przejawia się w różnych dziedzinach, od historiografii, do tworzenia instytucji powołanych do celu badania i ochrony zabytków historycznych. Nigdzie chyba nie jest to bardziej wyraźne niż na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, czyli w zestawieniu, które można postrzegać, jako międzynarodowy katalog uprzedzeń kulturowych, gdzie same tylko Włochy i Hiszpania mają na liście więcej obiektów kultury niż cały kontynent afrykański, z pięćdziesięcioma czterema państwami.

Wniosek Erytrei do UNESCO o nominację Asmary za wybitną architekturę modernistyczną i urbanistykę oraz jej wyjątkowe świadectwo uniwersalnych dążeń do narodowego samostanowienia, wychodzi poza samo dążenie do uzyskania międzynarodowego uznania jej walorów kulturowych. W szerszym kontekście nominacja Asmary do UNESCO – jako modernistycznego obiektu w Afryce – rzuca wyzwanie tradycyjnym zasadom, na których opiera się cała branża związana z zabytkami, a także wzywa do przesunięcia środka ciężkości historii modernizmu, aby bardziej uczciwie odzwierciedlać i lepiej rozumieć światową przygodę z modernizmem.

*Postscriptum:

Badania prowadzone w ramach przygotowania nominacji Asmary do listy UNESCO zostały nagrodzone Medalem Prezydenta Królewskiego Instytutu Brytyjskich Architektów za prace badawcze, przyznany w grudniu 2016 r.

Asmara została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w dniu 8 lipca 2017 r. jako pierwszy obiekt Dziedzictwa Światowego w Erytrei i pierwszy obiekt modernistyczny w Afryce.